

У.-М., 1878

4. Грушевська К. Примітивне мислення і його відгомони в нашій фольклорі // Грушевська К. З примітивної культури. Розвідки і доповіді.- К., 1924.- С. 75-109.
5. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление.- Москва, 1930.
6. Пісні Поділля / Записи Пасті Присяжнюк в селі Погребище. 1920-1970.- К., 1976.
7. Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка.- К., 1971.
8. Українські пісні, видані М.Максимовичем (Фотокопія з видання 1827 р.)- К., 1962.
9. Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край Т.1-У.- С.-Петербург., 1872-1878

¹ Основною властивістю пра-логічного мислення Леві-Брюль називав його синтетичний характер: "синтези, з яких воно складається, не передбачають, як ті синтези, якими оперує логічне мислення, попередніх аналізів, результат яких фіксується у поняттях. Іншими словами, зв'язки між уявленнями зазвичай дані тут разом із самими уявленнями" [5, 72].

Оксана СІШИЦЯ (Тернопіль)

Християнська символіка у проповідях Димитрія Ростовського

У час панування барокового стилю, що особливо проявляється в ораторсько-проповідницькій прозі кінця 17 – початку 18 століття, одним із традиційних засобів реалізації авторської думки стає мислення символами. Невичерпним джерелом їх було Святе Письмо. Коло найбільш уживаних символів української барокової літератури окреслилось після концентрації авторів на уявних образах та релігійних силогізмах, взятих із Біблії, та надання їм сугестивно-емоційної форми вираження. Ці символічні поняття сплітаються у невичерпну картину, яку можна назвати міфом про

людське існування. Барокова доба, зіткана із антитетики земного та небесного життя, статички й динаміки, прогресу та вічного спокою, тріумфу життя й невідворотності смерті, культивує в українській літературі певні образи-ідеали, домогтися яких вважалося найвищою метою існування.

У ораторсько-проповідницькій прозі кінця 17 – початку 18 століття помітне місце займає Дмитрій Ростовський (1651-1709) – талановитий проповідник, культурно-освітній діяч, творчість якого ми розглядаємо у рамках барокового стилю. Його діяльність була досить різносторонньою: це проповідництво, історичні розвідки, церковна полеміка, літературні спроби. Але саме написання проповідей Д.Ростовський вважав своїм головним обов'язком: “моему сану надлежитъ слово Божіе проповѣдати не только языкомъ, но и пишущею рукою: то мое званіе, то моя должность” [12, 63]. Стилістика його проповідей традиційно барокова: автор намагається вразити слухача оригінальним формулюванням моральної чи богословської думки, їм властива викінченість форми, твори збудовані з довгих періодів з численними паралелями, антитезами, порівняннями. За час перебування Д.Ростовського на Україні (до 1701 року) було написано декілька блискучих проповідей, перша з яких виголошена у 1685 році. Всі вони пов'язані в основному із біблійними мотивами, “багаті на символіку, але часто повні драматизму” [16, 297].

Святе Письмо для Д.Ростовського є сакральним текстом, на який він часто посилається, ілюструє і унаочнює описами святих місць свої твори. Причому зміст Біблії проповідник розумів не буквально, а вважав, що вона призначена для ірраціонального сердечного осягнення. Створюється враження, що Д.Ростовський, насичуючи проповіді біблійною символікою, мав на меті навчити читача мистецтву символічного тлумачення тексту, умінню зрозуміти найтонші зв'язки між образними елементами твору.

У проповідь Д.Ростовський часто вводить широкі символічні картини. Зустрічається у нього, як і в багатьох українських письменників, картина життя як моря: “Весь міръ, якъ море, горними водами наводненное” [11, 56]. Цей символ найчастіше репрезентує плинність реального світу. “В морской водѣ, аки в зеркалѣ, наилучше міръ сей увидѣти мощно. Как много есть перемѣн на мори, толико в мірѣ сем. Якоже на мори во время волненія возносятся волны и низпадают, возходят до небес и низходят до бездн, глаголет Псаломник, тако в мірском волненіи не един Капернаум возвышается до небес и даже до ада низходит” [13, 404]. Миттєвість людського існування змушує Д.Ростовського

часто повторювати: "Житіє зъ насъ кождаго въ семь міръ єсть яко рѣка" [11, 60], що несе людину до берега вічності, яким є небесне царство. Море та пристань є символічним трактуванням життя і смерті. Отож, нестатечність, непостійність усього земного надає людському існуванню особливого динамізму, перетворюючи його фактично в безперервну "мандрівку до трансцендентного пристанища" [15, 68].

Плинність світу Д.Ростовський іноді пов'язує із його марністю. "Ванітативний" мотив породжує у межах барокової іконосфери поняття неминучої смерті ("Смерть о якъ много отъ Адама людій змѣшала зъ землею!" [6, 108]), миттєвості людського існування ("час о якъ много отъ потопа дѣль людскихъ сровналь зъ землею!" [6, 108]). Земне життя од материнського лона до смерті не без гріхів: "всюди полно балвохвальства, вси естесмо грѣшны, многоразличными страстми порабощенны" [10, 20]. Тому барокове трактування цієї проблеми традиційно вивершується скорботною постаттю Христа. "Смотрѣмъ причины слезъ Христовыхъ: не плачетъ о себѣ, видячи крестъ свой, гробъ свой: плачетъ о бѣдѣ людской" [9, 88], – стверджує Д.Ростовський.

Людина постійно перебуває на роздоріжжі, обираючи один із двох шляхів. Означений вибір мислиться як одвічна боротьба добра зі злом на довгій життєвій стежці. Символом долі, духовного очищення, звільнення від гріховності через подолання перешкод і страждань, зрештою алегорією існування людини є поняття дороги. В усі віки дорога символізувала рух до істини, вона розпочиналась в людині і в ній завершувалася. Дорога у розумінні Д.Ростовського – це досягнення божественного начала: "тутъ наука, сжели хочемъ, жебы на насъ милосердными очима поглядалъ Господь нашъ и улечиль душевное наше скорченье, святыми трудами своими убийте дорогу" [7, 45]. Людська душа трагічно роздвоєна: щиро прагнучи спасіння, людина, проте, не завжди має силу боротися зі спокусою, а значить гріхом. Тому труднощі у дорозі (буря, спека, напади розбійників, голод, спрага, втома та інше) – символи випробувань на шляху до Бога. Пам'ятаючи про комплекс гріховності, який тяжіє над людиною, Д.Ростовський припускає, що дорога – втеча із світу земного у світ сакральний: "умъ разсѣянный по дорогѣ вкупу зберемъ; до неба вѣремъ, тѣло на молитвѣ утомѣмъ; а то знамъ будетъ яко крила, насъ до неба подносячіе" [10, 17]. Залишивши позаду грішне минуле, людина впускає у душу все більше світла. Отже, символічний образ дороги у розумінні Д.Ростовського – це приховане сподівання, це страх перед невідомим, це боротьба із спокусою та власною слабкістю. Та

основним структурованим елементом цього символу є віра, “безъ вѣры невозможно угодити Богу” [8, 2] – вищий ступінь наближення до божественного.

Абсолютною категорією доби бароко була “слава Господня із культом серця” [2, 127]. Людина від долі земної тікала до неба, через покору, самозречення мріяла долучитися до святості, наповнити душу високою мораллю. Звідси антитетичний спосіб мислення, безмежна віра в те, що “обитель істини” не тут, а там, за цим оманливим видимим – у трансцендентному.

Один з найхарактерніших мотивів української барокової літератури – “брань житіє наше”. Цій темі присвячена проповідь Д.Ростовського “Брань Святаго Архистратига Михаила, воеводы силъ небесныхъ и агтелов его съ седмоглавнымъ зміємъ” [5, 93-107], проголошена в Київському Михайлівському монастирі 8 листопада 1697 року. У творі відображена битва між “седмоглавнымъ зміємъ”, кожна голова якого уособлювала один із смертних гріхів, та “седморожnymъ агнцемъ”, кожен ріг якого – один із семи архангелів. Ці символічні образи за допомогою асоціативного сприйняття входять у текст проповіді і стають стрижнем її структури. Одвічна суперечність людської природи передається автором через двобій темряви і світла. Засуджуючи непомірність людських бажань, картаючи людину за її прагнення до марнославства, за розбеженість та пропагуючи помірність, Д.Ростовський користується прийомами барокової риторики: цитує численних античних авторів, вводить безліч риторичних запитань та окликів, а символіка “ще сміливіша і вразливіша” [16, 103], ніж у попередніх проповідях. У тексті яскраво простежується особливість стилю оратора – у розгортанні одного символічного полотна відтворити загальну образотворчу модель, виділити головні моменти зображувальної реалії:

1) людина, прагнучи досягти царства вічного, має цуратися гріха, виявляти покору (“хочъ однимъ зъ тыхъ грѣховъ язвень кто будетъ, а не удасться до лекарства покуты святой, то певнѣ на вѣки умерти душею мусить” [5, 102]);

2) Христос у Д.Ростовського перш за все милостивий, він любить своє грішне створіння, терпляче вказує йому шлях спасіння (“клади сердце твое на жаристое угліе любви Божія, а влаготность тѣла твоего страстную высушь, выпаль въздержаніемъ, постомъ!” [5, 105]). Саме закликами до терпіння, через яке кожен зможе сягти надприроднього спасіння, завершується розглянуте слово оратора.

В своїх проповідях Д.Ростовський розвивав “главнымъ

образомъ общее наставленіе — стремиться къ осуществленію въ возможной полнотѣ христіанскаго идеала, которій онъ понималъ хотя и отвлеченно, но далеко не аскетически” [1, 290]. Письменники доби бароко часто звертаються до богородичного символу. Насичуючи свої твори біблійною образністю та власне інтерпретуванням величної постаті, Д. Ростовський також прагне до якомога універсальної характеристики Діви Марії у багатьох проповідях. Зокрема, у “Слові на Успеніє Пресвятыя Богородицы” [11, 55-75], що було виголошене 15 серпня 1693 р. в Києво-Печерській лаврі, ця всеохопленість автоматично переходить на рівень алгоричний, а події біблійного сюжету мають можливість логічно спланувати структуру проповіді. Символічний образ ниви характеризує життя Богородиці, а її успення порівнюється з жнивими: “жниво — докончаніе житія.” [11, 55]. Проповідник іде позаду всіх, закликаючи “Русѣ убогой уподобѣмся, идемъ на ниву и соберемъ класы вослѣдствуючи” [11, 56], і збирає з п’яти борозн ниви п’ять колосів згідно з числом п’яти букв, що є в імені “Марія”. З тих колосів спадає сніп на славу й честь Богородиці — “Мудрой Дѣвы, Агницы Христовой, Рабы Господня, Источника Жизни, Апостольскаго Вѣнца” [11, 72]. Риторичне розгортання образу стає наративною моделлю проповіді, побудованої “на взірєць античної біографії” [4, 168]. Протягом усього твору автор намагається підібрати символи, щоб розповісти про походження Діви Марії, її численні моральні якості, праведне і боголюбиве життя. Центральним символічним поняттям у проповіді є п’ять борозн, кожна з яких відображає певний етап у житті Богородиці. Це дає змогу автору зацікавити слухача змістом твору, дати повчання пастві. Образ Святої Марії у проповіді має узагальнено-абстрагуючий характер, а ряд символів свідчать про її близьке розташування до сакрального центру — Христа. Д. Ростовський намагався допомогти людині зануритись у світ релігійних переживань, викликати бажання наблизитись до ідеалу: “Учитъ Мудрая Дѣва своимъ прикладомъ и чистоты, а чистоты сугубой, внѣшнѣй и внутренней, тѣлесной и душевной” [11, 61].

В усіх проповідях Д. Ростовського незмінним є бажання допомогти людині стати кращою. Це одна із улюблених тем проповідника, “скорбѣвшаго при видѣ тѣхъ неправдъ, обидъ и утѣсненій всяческихъ, какія причинялись людьми высшими простому народу въ его время на каждомъ шагу” [3, 28]. Як приклад для наслідування створює оратор у проповіді “Пирамисъ Инокентія Гизеля” (виголошена 24 лютого 1685 р. в Києво-Печерській лаврі) символічний образ-характеристику покійного

архімандрита, якого називає "столпомъ в церкви Божой" [6, 111]. Хоч і довелось герою "утерпѣти скорби немало" [6, 112] та він "статечне добродѣтельное свое проводилъ житіе, значить былъ столпомъ зъ духовной мѣди и злата утвореннымъ" [6, 112]. Багато місця в характеристиці відводиться такій людській цінності, як статечність у вірі. Дмитрій Ростовський, використовуючи як порівняння символічний образ стовпа Даниїла, підкреслює: "былъ въ тыхъ тріехъ добродѣтеляхъ, въ вѣрѣ, надеждѣ и любви Гизель совершенный" [6, 120]. У проповіді зустрічаємо посилання на лихі часи, в які доводилося жити й діяти героєві: "въ хлопотахъ вѣкъ сей провадилъ, гды отвсюль войны немалымъ трвожили страхомъ завше" [6, 112]. У цих складних обставинах Гізель виявив себе стійким і незламним, "яко мѣдь в статку своемъ стоялъ якъ уритій и неподвижимый" [6, 121]. Підсумовуючи, Д. Ростовський тлумачить зміст символічного духовного стовпа, якому уподібився герой. На стовпі було знамення: "золотыя сѣти" [6, 125] -- освіченість священника; "лелѣи" [6, 127] – милосердність по відношенню до бідних, яким "есть гдѣ сѣсти, да нечего сѣсти" [6, 129]; "позлащенныя яблоки" [6, 129] – добрі справи архімандрита. Розглянуті риси ідеалу церковно-культурного діяча були для тодішнього слухача проповіді своєрідним еталоном громадської, моральної і, певною мірою, естетичної цінності.

Зрештою, для людини, яка здійснює свою екзистенціальну мандрівку до вічності, осередком добродітності, духовного осягнення Бога була церква. Саме там вона завдяки мудрому священнику могла стати на шлях спасіння. До теми служіння людям святитель повертається у багатьох своїх проповідях. У них ми знаходимо чітко окреслений ідеал "пастыря добраго" [14, 72]. Справжньому служінню людям повинна передувати робота над власною душею, направлена на те, щоб зробити себе "доброю овцою Христовою" [14, 73]. Далі, згідно євангельської притчі Христової, "добрый пастырь" характеризується трьома рисами. Перша – "аще двери во дворъ овчій вниде, не инудѣ прелѣзе" [14, 74]. Це означає, що сан священника людина повинна приймати по "благословленію самого Христа" [14, 74]. Інша євангельська риса пастиря – "еже предъ овцами, а не позадъ овецъ ходити" [14, 75], тобто "первѣйшу ему быти во всѣхъ добродѣтеляхъ" [14, 75]. І проповідник особливо підкреслює, що людина духовного сану повинна вести побожне життя, морально вдосконалюватися, бути гідним прикладом для наслідування. З особистих рис пастиря Д. Ростовський виділяє "смирение и нелицеприятную защиту истинны Христовой" [14, 342]. Третя ознака доброго священника – "душу свою за врученныя

себѣ овцы полагати” [14, 76]. Образ ідеального духівника проповідник відтворює за допомогою символу небесних світил. Пастирі, “подобно небеснымъ свѣтиламъ” [14, 336], дбаючи про спасіння людини, повинні “свѣтити всѣмъ добрыми дѣлы своими” [14, 336]. Так зображує Д.Ростовський ідеальне пастирське служіння, висуваючи традиційні християнські добродієвності: смиренність, набожність, виконання всіх обрядових таїнств. Сам проповідник жив за цими ж законами, не шукаючи для себе жодних благ земних.

Д.Ростовський відтворює символічний образ світу, традиційний для християнської культури. Надавши проповідям щемливого релігійного звучання, автор встановлює сакральну дистанцію між земним існуванням і небесним. До творів включаються цитати із Святого Письма, символічне тлумачення яких відтворює антиномію життя і смерті. Саме через поприання смерті відбувається перехід до безсмертя, перетворення земної істоти в небожителя. Молитва, любов до Бога, милосердя, наслідування символічного образу-ідеалу — ось засади життя вічного. Символ в проповідях Д.Ростовського виступає не лише характеротворчим засобом, а й універсальним носієм основного задуму автора, ядром наративної моделі твору.

Література:

1. Димитрій, митрополитъ Ростовскій // Русская литература. Исторический обзоръ главнѣйшихъ литературныхъ явленій древняго и новаго періода Е. В. Пѣтухова. – Юрьевъ, 1912. – с. 287 – 296.
2. Ігнатенко М. Генезис сучасного художнього мислення. – К.: Наукова думка, 1986.
3. Маккавейский Н. Святой Димитрій, митрополитъ Ростовскій, какъ пастырь и пасторологъ // Труды Кіевской Духовной Академіи. – 1910. – №1. – с. 22-64.
4. Магушек О. Література бароко: богородичний символ і структура тексту // Літературознавство: Матеріали IV конгресу Міжнародної асоціації українців. Книга I. – К., 2000. – с. 167-175.
5. Ростовскій Димитрій. Брань Святаго Архистратига Михаила, восводи сить небесныхъ и аггеловъ его съ седмоглавнымъ зміемъ // Титовъ А. Проповеди святителя Димитрия, митрополита ростовского на украинскомъ наречіи. – М., 1909. – с.93 – 107.
6. Ростовскій Димитрій. Пирамисъ // Титовъ А. Проповеди святителя Димитрия, митрополита ростовского на украинскомъ

- наречни. – М., 1909. – с. 108-134.
7. Ростовский Дмитрий. Слово въ недѣлю 27-ю о женѣсмеченной // Титовъ А. Проповеди святителя Дмитрия, митрополита ростовского на украинском наречни. – М., 1909. – с. 43-54.
 8. Ростовский Дмитрий. Слово въ недѣлю 7-ю по пасцѣ // Титовъ А. Проповеди святителя Дмитрия, митрополита ростовского на украинском наречни. – М., 1909. – с. 1-9.
 9. Ростовский Дмитрий. Слово на Рождество Христова // Титовъ А. Проповеди святителя Дмитрия, митрополита ростовского на украинском наречни. – М., 1909. – с. 76-92.
 10. Ростовский Дмитрий. Слово 1 на Сошествіе Святаго Духа // Титовъ А. Проповеди святителя Дмитрия, митрополита ростовского на украинском наречни. – М., 1909. – с. 10-25.
 11. Ростовский Дмитрий. Слово на Успеніе Пресвятыя Богородицы // Титовъ А. Проповеди святителя Дмитрия, митрополита ростовского на украинском наречни. – М., 1909. – с. 55-75.
 12. Св. Дмитрій, митрополигъ Ростовскій – М., 1849.
 13. Сочиненія св. Дмитрія, митрополіта Ростовскаго: В 5-ти ч. ч.1 – М., 1831.
 14. Сочиненія св. Дмитрія, митрополіта Ростовскаго: В 5-ти ч. ч.3. – М., 1835.
 15. Ушкалов Л. Світ українського барокко. Філологічні етюди. – Х.:Око, 1994. – 479 с.
 16. Чижевський Д. Історія української літератури від початків до доби реалізму. Українська вільна академія наук у США. Нью-Йорк, 1956. – 514 с.